

Віра і розум

До редакції "Світогляду" надходять численні листи, в яких лунають заклики "відмовитися від теорії еволюції Дарвіна" та визнати (без будь-яких аргументів), що навколишній світ має Творця". Водночас нас критикують у тому, що журнал стає "рупором креаціонізму", оскільки ми подаємо статті "далекі від сучасного наукового світогляду". І перше, і друге ми сприймаємо з розумінням, оскільки вважаємо, що журнал має право висвітлювати різні погляди на актуальне в наш час питання про "поєднання віри та розуму".

Ось як про це сказав Папа Іван Павло II в енцикліці "Fides et Ratio" ("Про співвідношення віри і розуму", 14.09.1998 р.). Тут, передусім у Передмові, зазначено: *"Віра і розум — ніби два крила, на яких людський дух піднімається до споглядання істини".* Що більше: *"віра наказує, щоб її предмет був пізнаний за допомогою розуму; розум, сягаючи вершин своїх шукань, визнає, яким необхідним є те, що об'являє йому віра".* Вражає своєю глибиною і ось ця думка Папи: *"Представники природничих наук цілком усвідомлюють, що пошук істини, навіть тоді, коли вони стосуються обмеженої частини світу чи людини, ніколи не закінчається, вони завжди будуть спрямовані до чогось, що перебуває поза межами самого об'єкта досліджень, до питань, які відкривають доступ до Тайни"* (подаємо за книжкою І.А. Климишина "Знання і віра", Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009, 48 с.)

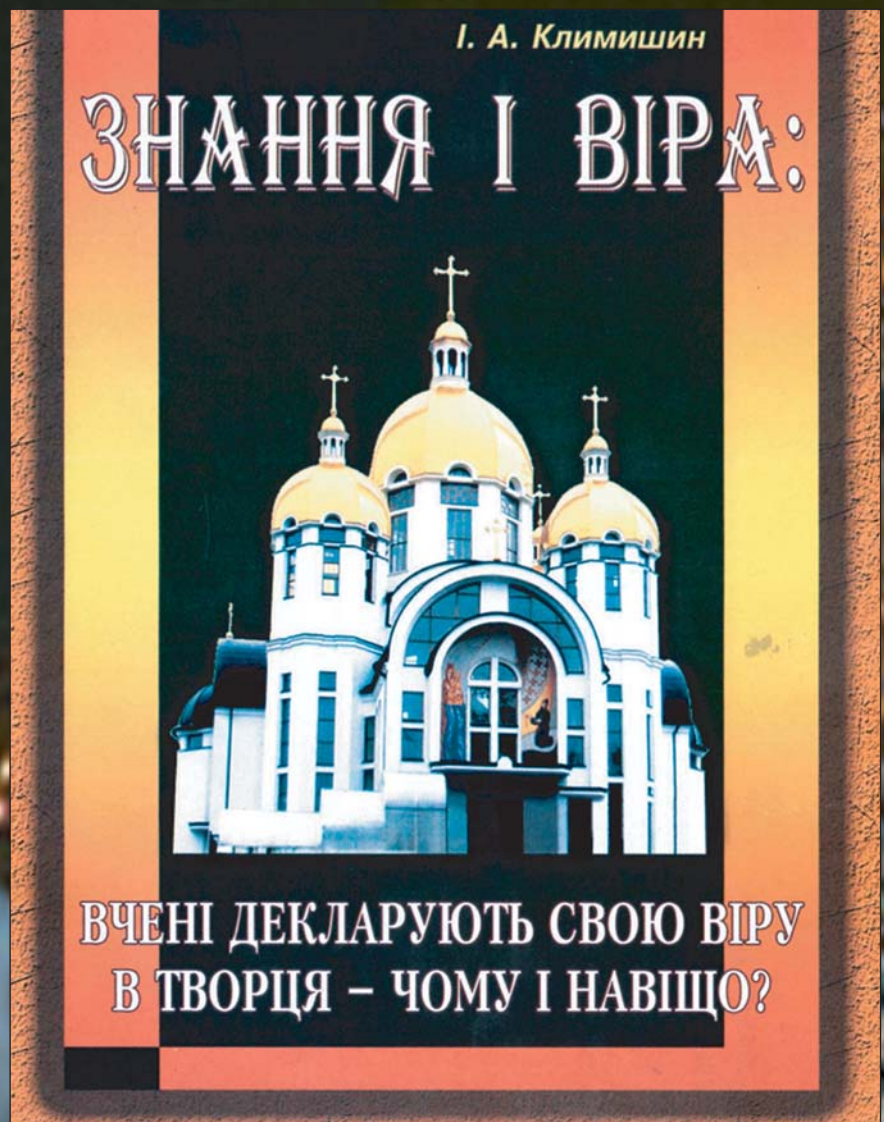
В цій книжці натрапляємо також на цікаві думки відомих російських вчених Ю.С. Осипова та В.Є. Фортова, висловлені ними на Всесвітньому російському народному соборі *"Віра і знання: наука і техніка на грані тисячоліть"* (18-20 березня 1998 р.)

Ю.С. Осипов:

".../.../ необхідно відрізнити науку як раціональну пізнавальну діяльність від так званого наукового світогляду, який насправді наукою не є, але використовує науку, а також спирається на деякі філософські системи; найяскравіший приклад — це матеріалізм. Проаналізувавши історію принаймні трьох із половиною століть, сьогодні можемо визнати: такий ексцентричний світогляд, що претендував на універсальність і заміну релігії, звичайно, не від-

бувся... Добре відомо, що в нехристиянських країнах наука в новоєвропейському розумінні взагалі ніде не виникала. І християнський імпульс мав різноманітний характер, що залежав від конкретної історичної ситуації...

Криза культури в Європі XVI-XVII ст. була глибокою системною кризою ..., на науку було покладено завдання виразно релігійного плану не лише створити за допомогою залежної від неї техніки рай на землі, а й цілковито

змінити саму природу людини. До кінця нашого тисячоліття виявилося, що ці надії не справдилися. Саме тому людина нашого часу шукає шляхів до храму, намагаючись при цьому зберегти і цінності науки, межі якої вона, річ ясна, тепер розуміє по-новому.

/ ... / сама наукова космологія сьогодні ставить проблеми, що співвідносяться із обговорюваними у традиційній теології питаннями про походження Всесвіту. Як кажуть, коло замкнулося і замкнулося дуже міцно. Не випадково багато природодослідників і математиків, розпочавши свої дослідження як люди невіруючі, кожен своїм шляхом, по-різному, але приходили врешті-решт до віри, бо створення будь-якої стрункої наукової системи неминуче приводить до думки про існування, як кажуть у нашому середовищі, Абсолютного Буття...

... На світанку виникнення нової науки їй допоміг союз із християнством. Можливо, що новий союз науки і християнства, а в нашій Росії — Православ'я, допоможе здолати важкий період екологічної і морально-етичної кризи, в якій опинилася сучасна цивілізація”.

В.Є. Фортов:

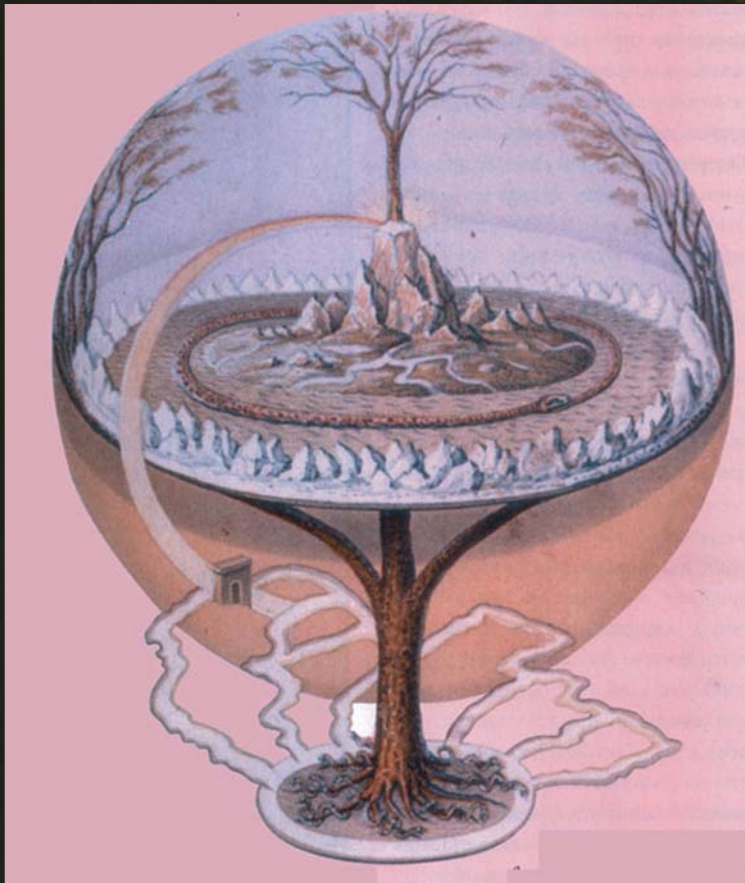
“Доречно нагадати, що взагалі вся наука зародилася в Середні віки в європейських університетах, які в ті часи були власне релігійними установами. Їхньою метою було ... забезпечити духовне, тілесне і соціальне процвітання людей... Саме під крилом релігії виникли перші наукові школи... У розумінні глибинної сутності явищ природи наука і релігія мають дуже багато спільного, хоча релігійні і наукові уявлення про світопорядок істотно відрізняються. При цьому принципово різними є їхні методи і способи пізнання світу. Релігія визнає духовне наближення до істини через Одкровення, наука ж спирається на факти, отримані за допомогою теорії й експерименту”. “Крім пізнання навколишнього світу є інший, навіть важливіший момент збігу завдань науки і релігії. Це моральні закони, якими повинна керуватися наука, і яких мають дотримуватися наші вчені. Це заповіді, які були сформульовані дві тисячі років тому в Нагірній проповіді. Практика тоталітарних режимів наочно показала, до чого приводять спроби замінити ці заповіді на більш прагматичні та примітивні принципи...

Я хотів би підкреслити і те, що матеріальні стимули ніколи не були і не будуть самодостатніми для національного успіху у будь-якій справі, зокрема в науці й техніці. Необхідна духовна мотивація, національна гордість і державний патріотизм. На жаль, в останні роки наше суспільство істотно розгубило ці почуття... Ми впритул наблизилися до тої межі, за якою настає втрата духовності, мети і сенсу життя. Тут ми пов'язуємо надію з нашою релігією. Без відновлення і відродження культури, частиною якої є наука, досягнути якихось серйозних успіхів в економіці ми не зможемо.

Наша Церква упродовж століть зберігала нам нашу історію. Вона зберегла поняття Вітчизни, ідею і образ Батьківщини. Гадаю, що Церква, яка завжди була надійною опорою патріотизму в Росії, сьогодні може і повинна впливати на суспільство... зі свого боку, для науки і вчених важливо дбайливо, з повагою і розумінням ставитися до діяльності Церкви, співпрацювати з нею в моральному вихованні громадян...”.

Головний редактор

(Йорданом), на острові Кияні. Це виразно підкреслює глибокий вплив біблійної символіки на народну творчість, повагу до релігійних святинь, до древнього Києва.

Галльський (кельтський) Тараніс, як володар грому, подібний до слов'янського Перуна, литовського Перкунаса і давньогрецького Зевса. Всі вони викликають в уяві могутній дуб або дубову палицю, з якої сіються блискавки. Міф про боротьбу громовика з його підлим супротивником трапляється в багатьох народів і нагадує нам образ вогняної колісниці пророка Іллі, чия постать пов'язана з дощем і родючістю, Громовими святами наприкінці липня.

Біблійні дуби й високі тополі часто асоціюються з місцями язичницьких обрядів: *І буде те ви посоромлені за ті дуби, що їх пожадали, і застидаєтеся за садки, які вибрали ви. Бо стане те ви, як той дуб, що листя всихає йому, і як сад, що не має води*

ТАЄМНИЦІ БІБЛІЙНИХ РОСЛИН

У книгах Святого Письма згадано близько 100 різних рослин, хоч вони і не завжди залишаються в нашій пам'яті. У круговерті подій ми часом не помічаємо присутності й тих дерев і трав, які оточують нас. Біблійні ж рослини заслуговують на особливу увагу як ровесники прадавніх часів і свідки неповторних історичних діянь. Вони допомагають нам усвідомити сув'язь античної доби із сучасністю, зрозуміти моральні проблеми наших предків, відчутти живий плін Історії.

У давніх кельтів, як і у слов'ян, береза — священне дерево. Вона була (і лишається) символом жіночності, чистоти,

освячення, тоді як дуб уособлював чоловіче начало і силу, залишену предками у спадок. Він був утіленням "світового дерева" як центральний стовп будови, що символізувала Світ. Ці уявлення пізніше відобразились у слов'янському фольклорі християнської доби: *На морі, на окіяні, на острові Буяні, стояв дуб дубнястий; під тим дубом кричима води холодної; заїжджайте і залучайте з усіх чотирьох сторін, зі сходу на захід, і з півдня до півночі...* І ми помолимося, на всі чотири сторони вклонимося, за молитвеного, з білого тіла роженого, хрещеного раба Божого Івана. Іноді розповідається, що могутній дуб росте на горах Сіянських, тобто Сіонських, за рікою Орданською

(тут і надалі цитується Біблія у перекладі Івана Огієнка — А.Г.). Цими словами промовляв пророк Ісаїя, осуджуючи відступників. Не звинувачуючи самих дерев, пророк гнівається на язичників, які їх обрали для своїх потреб. Водночас дерева вшановували як свідків знаменних подій: *одні із дубів урочища Мамре, під затінком якого Авраам приймав самого Господа (Быття, 12 : 6-7), завжди вважались недоторканими; його ж досі охороняють мешканці цієї заповітної місцини.*

Повага до велетнів рослинного світу притаманна біблійній і, власне, християнській традиції. У Києво-Печерській лаврі збереглася липа, яку, за переказами, посадила мати

святого Феодосія, одного із засновників цього монастиря. Бачимо нині й височенні, широкостворні ясени та каштани на подвір'ї храму святої Софії в Києві. Те, що дерева біля храмів сягають надзвичайної височини, товщини й крислатості, підтверджує думку про зв'язок між духовними почуттями людини і життєдайними силами Природи.

А дивовижна спорідненість між вербою і пальмою! За традиціями античного Середземномор'я пальма вважалася деревом життя. Тому пальмовим віттям — точніше, її широким пірчастим листям — застеляли шлях перед урочистими процесіями. Так зустрічали Ісуса Христа під час його в'їзду до Єрусалиму, про що свідчить Євангелія від св. Івана. Відтоді цей день зветься **пальмовою неділею**, а в Україні — **вербною**. І то — не просто через відсутність пальм; так верба, наше споконвічне дерево життя, увійшло до християнської традиції... За тиждень до Великодня вербові гілочки несуть перед церковною процесією, як за життя Христа несли пальмове віття. Після цього приносять пухнасті лозини додому; на Великдень вони вже зеленіють, прикрашаючи святковий стіл.

Дикі рослини колись вважалися сильнішими від культурних, бо дикуни невібагливі й ростуть без догляду. Сила лісових, болотяних, водяних зел була у пошані в язичницьких жерців; листя, коріння, насіння цих рослин використовували при ворожбі, а назви — у замовляннях. Скажімо, античні греки найбільше шанували лавр і

плющ за їхню витривалість... І лише навернення до монотеїзму, а також поява багатого вибору нових видів з Індії та Китаю, виведення з них різноманітних сортів поступово змінило цю орієнтацію. Іншого, гуманнішого сенсу набули ці культурні, шляхетні рослини в уяві авторів Святого Письма.

Дерева і трави, їхні плоди стають символами різних чеснот, а життя культурної рослини — навіть взірцем для наслідування. Діє принцип аналогії: за часів пророків пастухування відступило, люди вже познайомилися з широким колом аграрних культур, тому такі порівняння були для них близькими. Скажімо, етапи духовного виховання повторюють послідовність польових робіт — сівбу, догляд за рослинами, жнива: Чи кожного дня оре ратай на посів, ралить землю свою й боронує? Чи ж, як рівною зробить поверхню її, він не сіє чорнуху й не кидає кмин, не розсіває пшеницю та просо й ячмін на означенім місці, а жито в межах її? — сказано у пророчій книзі Ісаї.

Європейська цивілізація завдячує християнству усвідомленням грандіозних понять, на яких вирости сучасні культура й мистецтво, розуміння світової гармонії і краси. Утверджуючи Добро і засуджуючи Зло, Ісус уживав порівняння-метафори, зрозумілі кожному. Згадаймо хоча б притчу про кукулю, де пшениця символізує дію доброї сили, бур'ян же отруйний — навпаки, супротивної... Коли давні предки наші почали віддавати перевагу у своїй творчості "добрим" рослинам — господарським і декоративним, звернулися до польових, культурних рослин у народних піснях, казках, вишивках і малюнках, це було однією з різних ознак християнізації.

Усвідомивши, що вона створена за образом Божим, людина перестала ототожнювати себе з рослинним і тваринним світом. Якщо в античних міфах перетворення в рослину відбувається безболісно — так, наприклад, німфа Дафна з легкістю стає лавровим деревом, рятуючись від любовців Аполлона — то в українській фольклорній традиції подібна метаморфоза завжди пов'язана з темними силами чаклунства і є трагедією людської особистості, як у баладі *Тараса Шевченка* "Тополя", написаній на основі народної пісні.

Рослини в Біблії вже не виступають захисниками роду або втіленням духу предків. Авторі біблійних текстів надають увагу рослинам залежно від їх практичного або естетичного значення. Звичайно, пшениця є мірилом добробуту, і не випадково Второзакон-

ня називає її першою в переліку скарбів Землі Обіцяної. А вислів євангеліста Матвія "*відділити зерно від половини*" і сьогодні залишається поширеною і зрозумілою алегорією.

Тим часом троянда і лілея згадані завдяки своїй красі; стрункість кипариса і величність кедра ліванського були метафоричними образами, зразками для поетичних порівнянь. Це свідчить про високу естетичну культуру творців Біблії, котрі цінували Красу понад буденні реалії життя... Такі спостереження допомагають нам сьогодні зрозуміти духовну атмосферу середньої і пізньої античності, зокрема — доби пророків і раннього християнства.

Вельми помітне місце належить рослинам у Притчах Христових. Адже свої настановлення Ісус черпав з навколишньої природи або щоденного життя людського. Минаючи з учнями виноградники, говорив про лозу винограду; біля засіяного поля мав бесіду про труди земні, а серед рибалок — про закинуті в море сіті (**Матвій, 13 : 47-50**). Простота і природність Притч, які дають щедру поживу для роздумів, виникає з того, що Христос обирав для порівнянь усім відомі культурні рослини. Це — пшениця, виноград та багато інших у притчах про кукулю, про гірчичне зерно, про робітників у винограднику (**Матвій, 13 : 24-32, 20 : 1-16**), про непомітне зростання насіння (**Марко, 4 : 26-29**). Особливо вражає притча про злочинних винарів (**Матвій, 33 : 42**), що несе глибоку науку нової, як на ті часи, християнської моралі: *не метися, на зло відповідай добром*.

Однією з найбільших таємниць, так і не розгаданих сучасною наукою, залишається походження культурних рослин. Адже досі не знайдено батьківщини апельсина, лимона, грейпфрута, персика, вишні, звичайного рису і багатьох інших рослин, чиїми плодами харчуються мільярди людей. Звідки ж вони потрапили до нас?

Найпершою з рослин у Біблії названа фіга, чіє листа правило Адамові з Євою за опаски; після неї згадані тернина й осот, тобто бур'яни, що заважають людям здобувати свій гіркий хліб. Не диво, що земля й справді нерідко родить бур'яни замість хліба — це залежить від того, як її любимо та обробляємо. Дивуємося іншому: якщо походження бур'янів добре відоме, бо всі вони є звичайними рослинами і трапляються не тільки на полях, а й у дикій природі, то родовід багатьох головних культурних рослин залишається таємницею. Настирливі дослідження вчених, численні експедиції углиб

Адам і Єва у райському саду.

З іконостаса XVIII ст.

Вознесенської церкви на Чернігівщині.
Національний художній музей України

2000-річні оливи у Тейфсманії,
сідки біблійних полій (фото С.П. Вассера, 2009 р.)

Гімалаїв, до Китаю та Індії цього питання не розв'язали. Більше того, наукою виявлено, що ніде не виявлено в дикому стані також тверду і м'яку пшениці, європейський виноград, оливу,

звичайну цибулю та часник, які вирощують тисячоліттями і згадані у Святому Письмі, як давно відомі рослини.

Це диво помітив великий природознавець *Альфред Уоллес*. “Якщо різно-

маніття культурних рослин, — запитав учений, — створили давні, неосвічені люди, то чому, за всі роки існування наукової селекції, хоч і виведено безліч сортів, але не винайдено жодної нової рослини?” Відповіді він так і не відшукав до кінця життя. І пізніше ніхто не розгадав “парадоксу Уоллеса”; були навіть спроби пояснити його, як і багато інших загадкових явищ, втручанням у земне життя іншопланетних цивілізацій. Та чи не краще повірити, що плоди земні є даром Божим (для атеїстів — просто загадкою Природи) і сприймати їх з належною шаную. Адже це не суперечить сучасним науковим уявленням ні про генетичні центри походження культурних рослин, ані про їхнє поширення на Землі.

Побожне ставлення до зеленого світу дерев і трав, усієї рідної Природи є плодом наукового і особливо — релігійного мислення; воно визначає нині, на межі тисячоліть, екологічний світогляд кожної освіченої людини. Прагнемо зберегти екологічну та географічну рівновагу на Землі; вивчаємо умови життя різних істот, утворюємо заповідники. Пізнаючи закони всесвітньої гармонії, наука приходить до розуміння Божого ладу у світобудові; знання і віра допоможуть повернути те, що здається назавжди втраченим — чисту землю, воду й повітря. При цьому питомаю рисою біблеїстики, як і природознавства, є прагнення захистити як наше довкілля, так і заповітний духовний світ, малий космос Людини.

Тарас Шевченко поетичним зором сягав сутності світової природної рівноваги, бачив місце в ній України. Захищаючи свій тихий рай — малий космос, він гнівився на всякі втручання у злагоду Людини й прекрасного світу, створеного Богом. Для нього Дніпро, Канівські гори з гаями, чисті ставки й потоки були тією основою, без якої життя земне втрачає сенс. Зрозуміло, до чого призведе загибель нашого природного оточення: людина вже не буде собою, як і всяка частка не існуватиме без цілого. Ці думки Шевченка на диво співзвучні сучасним екологічним поглядам. А його Земля Обіцяна у переспіві 35 глави пророчої книги Ісаї є образним втіленням омріяної, ідеальної, довершеної країни майбутнього, де житимуть сини і доньки України, пройшовши крізь руїну духовну, врятовані від розбрату і оминувши блюзнірські епохеми.

Оспівуючи дерева і трави, автор “Кобзаря” підкреслено дотримується біблійної традиції і навіть згадує рослини у послідовності, навіяній Святим Письмом. Хіба ж це не контрверсія

Фінікова пальма в оазі

Престол Церкви всіх націй
у Єрусалимі. Фото С. Максина

руїнницьким планам "перетворення" природи, породженням носіями вульгарного атеїзму? Надихаючи митців, Книга книг підносить їхню творчість на всесвітній рівень. Нас дивують фрески Сікстинської капели та скульптура Мойсея, створені великим *Мікеланджело*. Враження посилюється тим, що постаті людей, які говорили з Богом, близькі й знайомі нам своєю землею природністю. А впізнаючи рослини у віршах Святого Письма, краще його розуміємо. Тому *Іван Франко* у поемі "Мойсей" залучив до громади біблійних рослин, крім кедр, пальми, троянди та дуба, ще й не згадану у Святому Письмі слов'янську березу. І, нарешті, добре відомого, оспіваного в українських піснях, непоказного дикого терну.

Книги Святого Письма були і є найбільшим авторитетом у вихованні християнського світогляду і моралі, бо їхні вічні персонажі у різних іпостасях (постатях та особах) живуть і діють з творчої волі видатних митців, письменників і поетів.

Дуже багато змін сталося в Світі відтоді, як написана Книга Буття, але не змінилося значення рослин. Як і тисячі років тому, вони годують і одягають нас, живлять повітря і прикрашають Землю. Відроджуючись духовно, ми сьогодні ніби повторюємо шлях перших послідовників Ісуса Христа; погляньмо ж чистими очима на цих мовчазних трударів, які з неживих речовин і сонячного світла створюють хліб наш щоденний...

Як виявилось, величезна кількість культурн их рослин, згаданих у Біблії, зростає в Україні! Це підтверджує думку, що Книга книг і зображені в ній події ближчі до кожного з нас, ніж можна уявити. Усвідомлення цього дива дає надію зрозуміти вищий сенс у розмаїтті царини рослин, допомагає берегти й доглядати їх у поті свого лица, знаходити в душі зерно любові до них...

Колись наші давні предки, збираючи врожай, оспівували перший сніп. І нині колоски від жайку ставлять під образами; обмолочують їх окремо й зерна святять у церкві, а навесні, перед засівом, змішують із насінням. Як співзвучні ці екологічні старожитні обряди наймодернішій науковій, етичній думці! Встеляючи підлогу листям аїру на Зелену суботу перед святом Трійці, збираючи достиглий мак для коржів на Маковія, несучи на Спаса святити яблука й груші-спасівки, ми відроджуємо добрі народні звичаї, заповідаємо їх нащадкам зі сподіванням, що наша любов до рослин, ця мала частка великої християнської Любові, допоможе Світові вистояти на пронизливих вітрах жорстокої техногенної доби.

Андрій Топачевський,
письменник

Райський сад. Я. Брейгел, 1612 р.

